

**«ТАМ ЯСНІЙ ЗОРІ І ТИХІЙ КВІТИ ЄДНАЮТЬСЯ В ДИВНІЙ РОЗМОВІ»
(ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ТИША» У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)**

У статті проаналізовано лексичні, семантичні, стилістичні одиниці в творчості Лесі Українки у зв'язку з тенденціями літературного процесу другої половини XIX століття. Особливу увагу звернено на функціонування синонімів, епітетів та інших стилістичних засобів для опису природного стану – тиші. Проаналізовано іменникові, прикметникові, займенникові дієслівні засоби, які передають звуки природи і які контрастують з ними. Розкрито мовну майстерність автора в розбудові лексико-семантичних полів сонця, неба, землі, вітру, зірок, а також експресивний потенціал назв предметів і явищ природи, назв місця дії, назв абстрактних понять. Визначено функції однорідних членів, синтаксичних і стилістичних одиниць у змалюванні тиші. Узагальнено основні напрями розвитку лексико-семантичного поля «тиша» в українській мові. Розглянуто постать поета в контексті літературного процесу й історії літературної мови. Наголошено на індивідуально-авторських особливостях у зображенні природного стану тиші. Наведено думки дослідників про місце творчості Лесі Українки в історії української літератури і культури загалом.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, синоніми, епітети, метафори, порівняння, мова письменника.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кожна доба вносить свої корективи і в життя суспільства, і в життя мови. Епоха кінця XIX – початку XX століть принесла в українську літературу нові цінності, нові ідеї та їх нові реалізації. Мовотворчість письменників цього періоду залишається живим джерелом глибинного пізнання художнього слова, його багатогранності й вишуканої образності. Кожне загальноновживане, загальновідоме слово нашої мови в поетичному словнику Лесі Українки набувало особливих відтінків значення. Вона ввійшла в історію української літературної мови як поет-лірик, а її творчість і сьогодні є уособленням світлого і гуманного начала в житті людини. Мова письменниці зберігає живу естетику і глибинність слова.

Аналіз досліджень цієї проблеми. С. Єфремов писав, що «Леся Українка була чи не найбільш сучасним з усіх поетів наших і найповніше одбила в собі ознаки свого часу з усіма його запитами, поривами до високої мети й нидіння серед дрібних та мізерних обставин, з високими замірами та малими вчинками» [3, с. 128]. Поетеса втілює свої думки та ідеї в конкретно-чуттєві образи найрізноманітніших явищ навколишнього світу і відтворює словесними формами їх зорове та слухове сприйняття людиною. Аналізуючи літературну творчість Лесі Українки, Ліна Костенко стверджує: «Колись російське суспільство, після «Лиха з розуму», заговорило мовою Грибоедова. Незмірний жаль для нашого суспільства,

що воно через ряд об'єктивних і всіляких інших причин не заговорило мовою Лесі Українки, мовою справжнього інтелегента, що акумулювала в собі все – інтелект і народну стихію, національну своєрідність і найвищої проби культуру мислення» [2, с. 85]. Справді, мова поетеси позначена вишуканістю тропів, риторичних фігур, семантичною місткістю, багатством асоціацій, актуальністю в усі часи. Л. І. Мацько пише, що «мовотворчість Лесі Українки вмістила у собі все: від дитинної ніжності, блакитних легкокрилих мрій, родинної ласки й закоханості, святої віри в ідеали визволення нації, чистої моралі, від гарту волі й нестримного пориву до діяльності, до тернових вінців, страшною й неблаганною борні...» [4, с. 10].

Мета дослідження – проаналізувати лексико-семантичні особливості називання явища тиші в мові Лесі Українки. Серед завдань дослідження найважливішими є систематизація словника поетеси, розкриття стилістичного потенціалу поетичного тексту, визначення індивідуально-авторського внеску в історію літературної мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Контрастом руху, пошуків і водночас гармонійним поєднанням з ними виступають явища природи. Мовна майстерність автора полягає в розбудові семантичних полів сонця, неба, землі, вітру, зірок.

Мікрополе 'тиша' у поезії Лесі Українки охоплює назви реалій переважно світу природи. Тут переважають найменування предметів і явищ навколишнього середовища: *сонце, місяць, ніч, вечір, весна, осінь, вода, земля, ліс, повітря, небо*.

Традиційна в художніх описах увага до конкретних реалій актуалізує образи, побудовані саме на звукових відчуттях:

*То була тиха ніч чарівниця,
Покривалом спокійним, широким
Простелилась вона над селом,
Прокидалась край неба зірниця,
Мов над озером тихим, глибоким*

Лебідь сплескував білим крилом [Тут і далі цитуємо за виданням Українка Леся. Твори : в 2 т. – К. : Наук. думка, 1986].

Тиша – це спокій, відсутність метушні. Але тишу можна сприймати лише за наявності звукових подразників:

*Тихо спускається нічка осіння, –
Година сумна:
Місяць холоднее кида проміння;
Здалека луна
Пугача віщого крик, – гук єдиний.
Діброва німа.*

У мікрополі 'тиша' помітне місце займає лексема *ніч*. Все живе і рухається вдень, а вночі над землею панує тиша:

*Тихі, тихі й спокійні в ту нічку були
Ліс і поля на цілім просторі,*

*І здавалось, неначе ми чути могли,
Як спадали летючії зорі.*

Спокій настає із заходом сонця, тобто ввечері – у цей час все притихає, замовкає, вгамовується. Леся Українка називає ніч «міцною чарівниченькою божою», яка приносить тишу у світ природи і вжиття людини:

*Поснули усі до спочивку охочі,
Здрімалася навіть обачна сторожа;
Скрізь тихо... Міцна чарівниченька божя, –
Кориться їй все під кінець...*

Тишу постійно супроводжує сон, який бере у царство тиші не лише людину, а й увесь навколишній світ. Поетеса прагне побачити *спокій*, а отже, і певну гармонію скрізь:

*Схилялися б над сонною водою
Берез плакучих нерухомі віти;
У тихий захист вітер би не віяв;
Спускався б тільки з неба на лілеї
І на квітки, що я безумно рвала, спокій, спокій...*

Уночі спить усе, навіть *горе, журба, лихо* – і тоді відпочиває душа людини, заспокоюється *серце*, настає щаслива мить життя:

*Люди сплять, спить і людське лихо, –
Лихо сили не має в сю ніч.
Тихо скрізь, і на серденьку тихо,
Деся журба з нього згинула пріч.*

Нічна тиша навіює страх і богобоязливість на людину. Тому тут частотними є слова на позначення абстрактних понять: *сум, лихо, журба*. Леся Українка порівнює тишу з порожнечою, німим світом, смертю і вживає епітети виразним негативнооцінним значенням: *мертвий, тьмянний, мовчазний, німий, смутний, блідий*.

Тиша панує в *рідному краї, землі, сторононьці*, що персоніфікується:

*Сторононько рідна! Коханий мій краю!
Чого все замовкло в тобі, заніміло?
Де-не-де озветься пташина несміло,
Немов перед бурею в темному гаю,
І знову замовкне... як глухо, як тихо...*

Поряд із прикметником *тихий* часто вживані однорідні означення *німий, глухий*, які увиразнюють емоційно-оцінні характеристики мікротексту.

Лексико-семантичне поле 'тиша' об'єднує не тільки іменники та прикметники. До належать також назви на означення певних процесів та станів зовнішнього світу й життєдіяльності людини. Це дієслова теперішнього і минулого часів на зразок *сплять, спить, поснули, стихли, стихло, затихло, замовкло, заніміло, спочиває*.

Образ світу природи, що входить у царство тиші, часто персоніфікується:

*Тихо. Повітря стоїть нерухоме, як води стоячі;
Закам'янів на бананах широкий порепаний лист,
Ніжні мімози і ті розгорнули листочки гарячі,
Мліють без мрії...*

Тиша оволодіває світом природи і входить у внутрішнє єство людини лише за відсутності звукових подразників. Такий стан у природі змальовано дієсловами, емоційно-оцінний ефект яких підсилюється заперечною часткою **не**: *не шумить, не колишуться, не співає, не вийне, не ворухнеться*. Такі словоформи, як правило, автор вживає, описуючи цілковиту тишу, тишу мертвої, яка лякає і водночас приносить спокій і в природу, і в душу людини:

*Я поведу тебе в далекий край, незнаний край,
де тихі, темні води
Спокійно сплять, як мертві тьмяні очі,
Мовчазні скелі там стоять над ними німими свідками
подій, що вмерли.
Спокійно там: ні дерево, ні зілля не шелестить, не
навіває мрій,
Зрадливих мрій, що не дають заснути...*

Для досягнення контрасту поетеса часто «пробуджує» сонне царство тиші, наповнює природу рухом, звуками, життям. Природа оживає і душа людини заспокоюється:

*...або пісню утни [пташино – Т. К.] голосну, не смутну,
Щоб, мовляв, засміялося лихо,
проженеш тоді, певне, потвору страшну,
І на серденьку знов стане тихо...*

Для відтворення різних відтінків тиші, неоднакової її інтенсивності слугують дієслова на означення руху, шумових процесів, семантику яких конкретизує, доповнює і увиразнює прислівник *тихо*: *тихо іде, тихо пливе, тихо співає, тихо плаче, тихо шелестить*.

Експресивну функцію у поезії Лесі Українки виконують іменники, що поєднуються з прикметником *тихий* або з його нестягненою формою:

1) назви предметів і явищ природи: *тиха ніч, тихий шелест, тихе проміння, тихії квіти, тихая вода*:

*Там яснії зорі і тихії квіти
Єднаються в дивній розмові,
Де стиха шепочуть зеленії віти,
Де гімни лунають любові;*

2) назви місця дії: *тиха хатина, тихе місто, тиха сторононька, тихе море, тихий луг*; 3) назви абстрактних понять: *тихі сльози, тихі жалі, тихі мрії, тихе зітхання, тихі струни душі*:

...Вже очі ті, що так були привикли

*Спускати погляд, тихі сльози лити,
Тепер метаять іскри, блискавиці...*

Як синонім до прикметника *тихий* функціонує слово *німий*: *німий ліс, німе поле, німа пташина, німа діброва*.

Емоційно-оцінний відтінок в описі тиші досягнуто вживанням народно розмовних та індивідуальних порівнянь: «...спить ціле місто, мов залятий край», «...тихі, темні води спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі», «...тихо, як в могилі».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Лексико-семантичне поле 'тиша' – характерна ознака індивідуального стилю Лесі Українки. Поетична творчість письменниці залишається глибинним джерелом лірико-психологічного осмислення природної і душевної тиші, їх справжньої гармонії.

Література

1. Бирик С. Епітетний портрет у драмах Лесі Українки / С. Бирик // Культура слова. – Вип. 59. – К., 2001. – С. 33–39.
2. Брюховецький Р. С. Ліна Костенко: Нарис творчості / Р. С. Брюховецький. – К. : Наук. думка, 1986. – 146 с.
3. Єфремов С. Статті, наукові розвідки, монографії / С. Єфремов. – К. : Наук. думка, 2002. – 706 с.
4. Мацько Л. «Що за дивна сила слова!» / Л. Мацько, О. Сидоренко // Культура слова. – Вип. 59. – К., 2001. – С. 5–10.
5. Українка Леся. Твори : в 2 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1986.

Коць Татьяна. Лексико-семантическое поле «тишина» в творчестве Леси Украинки. В статье осуществлен анализ лексических, семантических, стилистических единиц в творчестве Леси Украинки в связи с тенденциями литературного процесса второй половины XX столетия. Проанализированы имена существительные, имена прилагательные, местоимения, глаголы, передающие звуки природы и контрастирующие с ними. Раскрыто языковое мастерство автора в построении лексико-семантических полей солнца, неба, земли, ветра, звезд, а также экспрессивный потенциал названий предметов и явлений природы, названий места действия, абстрактных понятий. Определены функции однородных членов предложения, синтаксических и стилистических единиц в описании тишины. Особое внимание обращено на функционирование синонимов, эпитетов, других стилистических единиц для описания природного состояния тишины. Обобщены основные направления развития лексико-семантического поля «тишина» в украинском языке. Рассмотрена личность поэта в контексте литературного процесса и истории литературного языка. Акцентируется внимание на индивидуально-авторских особенностях в изображении природного состояния тишины. Приведены цитаты исследователей о творчестве Леси Украинки в истории украинской литературы и культуры в целом.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, синонимы, эпитеты, метафоры, сравнения, язык писателя.

Kots Tetyana. Lexical-semantic Fields is Silence in Work of Lesia Ukrainka. The research present an analysis of lexical, morphological, syntactical, stylistical processes in prescription used in the end 19-th – early 20-th century in the context of literary Ukraine.

Analyzed nouns, adjectives, pronouns verb means to convey the sounds of nature and are contrasted with them. Solved language skills of the author in the development of lexical-semantic fields sun, sky, earth, wind, stars and expressive potential of names of objects and phenomena of nature, names scene, names of abstract concepts. The functions of homogeneous members, syntactic and stylistic units in the depiction of silence. Special attention is paid to the functioning of variants. The main changes in the system Ukraine are generalized as well. The figure of poet is considered in the context of history of literary language and literary process. It is marked individually-authorial features in the image of the depiction of silence. Opinions over of researches are brought of place of work of Lesia Ukrainka in history of Ukrainian literature and culture.

Key words: literary norm, prescription norm, variant, language practice.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2014